

שיעור עשרים ושמונה

המוצא חמץ בביתו

בגמרא (ו ע"א):

אמר רב יהודה אמר רב: המוצא חמץ בביתו ביום טוב – כופה עליו את הכלי.
אמר רבא: אם של הקדש הוא – אינו צריך. מאי טעמא – מיבדל בדילי מיניה.

ופירש רש"י:

כופה עליו את הכלי – דהא לא חזי לטלטולי ואפוקי, ומיהו, בכל יראה לא עבר,
דהא בטליה בליביה מאתמול, כדאמרינן לקמן (ו ע"ב): הבודק צריך שיבטל
בלבו, אלא משום שלא ישכח ויאכלנו – צריך כפיית כלי.

ומשמע, דכיוון דמיירי כשביטלו, החשש היחיד הוא שמא יאכלנו, ולכן סגי בכפיית
כלי.

וכאשר לא ביטל את החמץ – יש דעות בראשונים:

בספר אור זרוע (ח"ב הל' פסחים סי' רנו, ד"ה מוצא חמץ), כותב בשם ה"ר שמואל מפלייש,
דבכה"ג מותר לשרפו ביו"ט. וכותב שכן משמע מדברי רש"י, שנקט דווקא שביטלו.
וכן דייק גם מרן הב"י (סי' תמו) מדברי רש"י ומדברי הר"ן. וכן הביא הטור שם בשם
אחיו רבינו יחיאל, ושכן דעת הסמ"ג, ובב"י שם כתב שכ"כ בהגמ"י (פ"ג מהל' חו"מ
ה"ט).

אמנם יש סוברים, שגם אם לא ביטל – אסור לשרוף ממש, אלא מותר רק להוציא את
החמץ מביתו לרה"ר, ולהשליכו לנהר. וכך למד הב"ח בדעת רש"י, ממ"ש לקמן לו
גבי הא דתניא אין לשין עיסה ביין שמן ודבש, משום שממהרין להחמיץ, ומיירי שיש
קצת מים יחד עם מי הפירות (דמי פירות לבד אינם מחמיצים), ואם לש ר"ג אומר תישרף
מיד. ופירש"י (ד"ה אין לשין): מפני שקרובה וממהרת להחמיץ וכו', ובמועד קאמר,
ולא ביו"ט, דהבערה שלא לצורך היא. ומדייק הב"ח, דהתם ודאי מיירי היכא דלא
ביטלו, שהרי לש את העיסה ביו"ט של פסח, ובכל אופן כתב רש"י שא"א לשרפה
ביו"ט. וכ"כ הרב המגיד (פ"ג מהל' חו"מ ה"ח) בדעת הרמב"ם, דנראה דאפילו כאשר
לא ביטלו אסור לשרפו, אלא ישליכנו לנהר.

תוס' בכתובות (ז ע"א, ד"ה מתוך) בוודאי חולקים על רש"י, כי הם סוברים שגם אם לא
ביטלו אסור לשרפו ואסור אף לטלטלו, אע"ג דהוי איסור דרבנן. וכך פירשו התוס'

את סוגיין :

ומוצא חמץ בתוך ביתו, דאמרינן בפ"ק דפסחים דכופה עליו כלי ולא שרינן לשורפו משום "מתוך", היינו משום דאסור לשורפו מדרבנן משום מוקצה דאסור לטלטלו אבל אין לומר דאיירי כשביטלו דמכל מקום מדרבנן מצוה לשורפו והוי צורך היום דבמצוה דרבנן נמי שרינן היכא דאיכא למימר מתוך.

מדבריהם משמע, שחכמים אסרו לטלטל מוקצה אע"פ דמדאור' מותר לשורפו והוי צורך היום. וידועים דברי הכס"מ, שחכמים עשו כן משום שהעמידו דבריהם אף במקום תורה, או שכאן אינו עבור משום דס"ל להתוס' דהיכא דדעתו לבערו אינו עובר עליו, כמ"ש לקמן כט ע"ב.

אמנם התקשו האחרונים, מדוע לא ישרפנו במקומו מבלי לטלטלו?

בשו"ת בית הלוי (ח"א סי' יב) הביא מדברי הרשב"א, שגם להסיק את העצים במקומם אסור, מפני שהסקת העצים שהם שברי כלים, הויא כטלטולם. וממילא ה"נ בדברי התוס', שעצם הסקת החמץ היא כטלטול ואסירא.

והביא מדברי המג"א (סי' שכא סק"ז), גבי בשר שנשחט דקיי"ל שצריך למלחו בתוך ג' ימים לשחיטתו, ואם לא עשו כן, כתב הריב"ש דלא מהני למלחו מכאן ואילך, לפי שהמלח לא יוציא את הדם כדבעי, וממילא יותר א"א לבשל בשר זה אלא רק לצלותו. אמנם אפשר לשרות את הבשר במים אם רואה שעוברים ג' ימים, ומונה מכאן ואילך עוד ג' ימים. וכתב המג"א, שאם שחט ונסתיימו שלושת הימים בשבת – אסור לתת מים ע"ג הבשר בשבת, משום שנתינת המים הרי היא כטלטולו של הבשר שהוא מוקצה. וכדברי הרשב"א הנ"ל.

בספר מנחת אשר למכילתין (סי' יג) דחה דברי בית הלוי וכתב דאין הנדון דומה לראיה, דהנה מ"ש הרשב"א דהסקת שברי כלים היא כטלטולם, לכאורה הוא דבר תמוה, שהרי אינו נוגע בעצים הללו? אע"כ, דס"ל לרשב"א דחז"ל לא אסרו רק לטלטל מוקצה, אלא אף שימוש בו, ולכן אסור. ואכן כך הביא הגרע"א בהל' שבת (סי' שכה, על המג"א שם), דלהרשב"א אסור לשבת על אבן אף שאינו מזיז אותה כלל, ודלא כהרמב"ן (שבת קכב ע"א) הסובר שמותר.

וממילא, דעת הרשב"א היא שאסור רק משום שמשתמש במוקצה, ששורף את העצים לשם חום או אור, אך התוס' בכתובות איירי באופן שמכלה את החמץ ואינו נהנה (דהא אסור לו ליהנות), ובכה"ג ודאי שהרשב"א יודה דשרי. וא"כ הדק"ל מדוע א"א לשרוף במקומו?

לכן מבאר המנח"א, דלעולם התוס' ס"ל דשרי לשורפו, אך התוס' דיברו בהווה, שבר"כ אין שורפים בתוך הבית (ואינו עובר כדברי הכס"מ דדעתו לבערו).

וכבר קדם לו החזו"א (שבת סי' קטז אות טז) וביאר כן בדברי התוס', דמיירי באופן שאינו יכול לשורפו, כגון שמוצא החמץ בביתו ואינו יכול לשורפו.

ודבר זה מצינו בדברי הגר"א. כתב הרמ"א (סי' תמו סע"א) דלפי שלא יוכל לטלטלו – גם לשורפו במקומו אסור (דס"ל לרמ"א דלא הוי לצורך). וציינו שם לדברי הר"ן. וכתב הגר"א בביאוריו שם, דהרמ"א בא לאפוקי משיטת התוס' בכתובות דף ז'. ומשמע להדיא דס"ל כהחזו"א והמנח"א, דהתוס' ס"ל דשרי לשורפו במקומו.

ונראה ליישב שיטת בית הלוי מקושיית המנח"א:

בתשו' מהר"ם מלובלין (סי' כ) הקשה כנ"ל, מדוע לתוס' לא ישרפנו במקומו? וכתב, שהרי שיטת רבי יצחק במסכת שבת, דאף כלי שמלאכתו להיתר, מותר לטלטלו רק לצורך דבר שהוא עצמו מותר בטלטלו (כגון מפצח לאגוזים), אך אסור לטלטל כלי שמלאכתו להיתר לצורך דבר שאסור בטלטול (כגון לכוף כלי על ביצה שנולדה). ואע"ג דלא קיי"ל כרבי יצחק, ה"נ בכלי, דמותר לטלטלו אף לצורך דבר האסור בטלטול, אך דבר שאינו כלי, כגון מים, אש, עצים וכדו' – כו"ע מודו דאסור לטלטלו שלא לצורך דבר המותר.

והסברא בזה, משום שכאשר מטלטל כלי – אף לצורך דבר האסור בטלטול – סו"ס אינו מבטל את אותו כלי, דלאחר מכן יוכל להשתמש בו. אך כאשר לוקח מים וכדו' לצורך דבר שאסור בטלטול – מעתה המים אינם ראויים לכלום. וה"נ גבי שריפת העצים, שגם טלטול האש לצורך המוקצה יש בה איסור מוקצה, ולכו"ע.

ויש להביא ראיה ממ"ש המג"א הנ"ל שאסור לתת מים ע"ג הבשר, משום דבהא קיי"ל כרבי יצחק. ואין כוונת המג"א שאסור משום שמטלטל את הבשר עצמו, אלא האיסור הוא בטלטול המים עצמם, כי מטלטלם לצורך דבר האסור.

וממילא מיושבים דברי בית הלוי, שהאיסור הוא בטלטול האש עצמה, משום שמטלטלה לצורך דבר האסור בטלטול, וע"כ אסרו התוס' לשרוף את החמץ אפילו במקומו.

וכן משמע מדברי המ"ב (סי' תקא).

ושו"ר בקה"י למסכת ביצה (סי' ד) שכך הביין בדברי בית הלוי.

השל"ה הקדוש מחדש, דהיכא דמצא חמץ בפסח בביתו – יכול לומר לגוי להוציאו.

ונראה לע"ד, דזה מיירי בדליכא כאן גוי, אבל בדאיכא גוי, יאמר לגוי שיוציא החמץ. ולא מבעיא אם לא בטלו, דאז עובר בדאורייתא, דמותר על ידי גוי, אלא אפילו בטלו, דאינו אלא מדרבנן, מכל מקום אתי עשה דרבנן – ד"תשביתו שאר מבתיכם" הוי אפילו בבטלו מדרבנן, ודחי לא תעשה דרבנן, דאמירה לנכרי שבות (שבת קנ"א), כדין עשה ולא תעשה דאורייתא, דאתי עשה ודחי לא תעשה, כמו מילה בצרעת (כתובות מ"א), וכלאים בציצית (יבמות ד"א).

והא דלענין שופר בראש השנה (כשחל בשבת), לא דחי השופר אפילו שבות דשבות¹, כמו שכתב הטור אורח חיים סוף סימן תקפ"ו בשם התוספות (מסכת שבת קכ"א ע"א ד"ה אין ועי' גיטין ח ע"ב ד"ה אף על גב), שאני התם בעידנא דעבר על השבותים אינו מקיים מצות עשה דהשופר, כי מצות עשה דהשופר דהיינו התקיעה, הוא בא אחר כך. אבל אם בעידנא דדחי לא תעשה מקיים העשה, כמו צרעת במילה ברגע שעובר על 'השמר בנגע הצרעת' (דברים כד, ח) בהעברה זו מקיים מצות עשה דמילה, וכן כלאים בציצית, אז נשאר הכלל במקומו, אתי עשה ודחי לא תעשה. וכן מבואר בתוספות פרק אלו מציאות, וכן במסכת יבמות פרק קמא. הכא נמי בעידן דהגוי מטלטל החמץ, מקיים 'תשביתו [שאר] מבתיכם', וקל להבין.

ובמג"א (סי' תמוז סק"ב) הביא את דבריו, והקשה:

וצ"ע, דהכי נמי אף על פי שנותנו לעכו"ם, עדיין אינו מקיים העשה עד שיבערנו מן העולם דהא מיירי לאחר זמן איסורו?

ובספר נתיב חיים (שם) כתב ליישב, שכיון שמצות תשביתו כאן היא דרבנן (שהרי ביטלו), ויסודה הוא שלא יבוא לאוכלו – ממילא כאשר אמר לגוי לקחת החמץ כבר מקיים בכך את המצוה, כי אינו יכול לאוכלו שהרי הגוי מוציאו מביתו, ולכן הוי בעידנא, ולא דמי לשופר הנמצא בתוך הגל.

וכל זה רק אי נימא שאיסור האמירה לגוי אינו בעצם הדיבור אלא בכך שעושה על-פי

¹ בהגהות נתיב חיים על השו"ע, סי' תמו (על המג"א סק"ב, יובא לקמן) הקשה, דהא קיי"ל דשרי? אמנם השל"ה עצמו כבר כתב שמקורו משיטת התוס' דס"ל דאסור. ולולי זה י"ל, דהא דשרי היינו בשבות דשבות במקום מצווה, אך השל"ה קאי ע"ד הגמ' בר"ה לב ע"ב, שופר של ר"ה וכו' אין מפקחין עליו את הגל, דמיירי באיסורי תורה שצריך לעבור כדי לפקח את הגל, ובהא אסור לומר לגוי לעשות זאת.

דיבורו, דאל"ה ודאי דלא הוי בעידנא.

הגרע"א בהגהותיו מיישב את קושיית המג"א, ומחלק בין שופר לבין נידון דידן באופן אחר. אך נקדים ונביא מחלוקת ראשונים בעניין עשה דוחה לא תעשה.

הגמ' (ב"מ ל ע"א) מביאה הו"א, שהטעם שכהן פטור מלהשיב אבידה שנמצאת בבית הקברות, משום דלכהן יש עשה ול"ת, והשבת אבידה היא רק עשה ולא אתי עשה ודחי עשה ול"ת. והקשו הראשונים (נימוק"י שם טז ע"א מדפי הרי"ף, ד"ה עשה) מדוע יש צורך בנימוק זה, הרי גם אם היה לכהן רק לאו, אכתי היה אסור לו להיכנס משום דבעידנא דקא עקר ללאו לא מקיים ליה לעשה, ולא אמרינן בכה"ג דאתי עשה ודחי ל"ת?

ותירץ הנימוק"י באופן אחד, דאה"נ, אלא לרווחא דמילתא אמרו כן. והוסיף בשם הר"ן:

והרנב"ר ז"ל תירץ, דהכא נמי בשעה דעבר אלאו קיים העשה, כמילה בצרעת דהא מתעסק הוא במצות השבה בשעת עקירת הלאו ואף על פי שלא גמרה מה בכך גם מצות מילה לא נגמרה עד דפרע דקי"ל מל ולא פרע כאילו לא מל... דהוא ז"ל סבר דגוף עיקר העשה מתחיל משעת ראייתה הלכך אם הוא מכויץ לגזלה או לילך לו מיד עבר העשה כמו שכתב ז"ל.

ותירץ נוסף בשם הר"י מיגאש:

אבל הרב רבי יהוסף ז"ל כתב בלשונו בנמוקיו, דשאר המפרשים ז"ל לא סברי הכי, דיכולים לומר דלא דמיא למילה, דמילה כל מה שנעשה בה הוא גוף המצוה עצמה ואם לא גמרה לא נעשית אלא חצי המצוה, כמו שאם לא הטיל ציצית אלא בשתי כנפיו, וכן בתקיעת שופר אם לא השלים התקיעות, אבל גבי השבת אבידה עיקר גוף המצוה השבה בבית הבעלים, שזוהו עיקר גוף כונת המצוה והשאר הוי כעין מכשירי מצוה, דודאי אע"פ שצריך להשבת אבדה הנטילה וההבאה קודם, לכן עיקר גוף המצוה הוא ההשבה אל ביתו, ודמי למכשירי שאר מצות, שאע"פ שצריך לעיקר מצות נטילת לולב לעקרו מן הדקל מ"מ העיקר הוא הנטילה, ואע"פ שבתחלה מתעסק הוא לקיום המצוה גבי השבה נמי מתחלה אינו אלא כמתעסק להשיב אל ביתו, הלכך צריך לתרץ כדמתרץ מעיקרא דלרווחא דמילתא אקשי הכי.

ולכאורה שיטת הר"ן היא, שאף הכשר מצוה דוחה ל"ת, וא"כ הוי בעידנא. אך הר"י מיגאש לא סובר כן.

איברא, דהר"ן על הרי"ף במסכת ר"ה (ט ע"ב) לגבי פיקוח הגל ביו"ט לצורך מצוות תקיעת שופר, שהגמ' אומרת דלא אתי עשה ודחי ל"ת ועשה, וכתב הר"ן דלרווחא דמילתא נקטו כן², וכמ"ש הרב נימוק"י גבי כהן בבית הקברות בתירוץ קמא. ונמצא, שהר"ן מודה דאף אילו היה רק לאו – לא היה בעידנא, אע"פ שיש כאן הכשר מצוה, ודבריו סתרי אהדדי?

וצ"ל, דבב"מ אין כוונת הר"ן כנ"ל, דאף הכשר מצוה דוחה, ובפרט שיש הוכחות מפורשות נגד זה, כמ"ש בביצה שכאשר יש לאדם רגבים שצריך לכתשם לצורך כיסו הדם – לא אמרינן דאתי עשה דכיסוי הדם ודחי ל"ת דטחינה, משום דהוי הכשר. ורק באופן שהרגבים כבר מונחים על הדם, ובשעת הכתישה מתקיימת המצוה, דחי. וא"כ מוכח דבעלמא הכשר מצוה לא דחי (וכן כתבו התוס' בחגיגה ב ע"ב, גיטין מא ע"א ד"ה לישא שפחה ועוד).

אלא – במה פליגי הר"ן והר"י מיגאש? צ"ל דפליגי האם עצם זה שנכנס לבית הקברות כדי ליטול את האבידה – חשיב כמצוה ממש או לא. הר"ן סובר שיש ממש מצוה בכך שאוסף אליו את האבידה, כמ"ש "ואספתו אל תוך ביתך". וכך מדויק בדברי הר"ן. ולכן גבי פיקוח הגל אינו דוחה, דהתם הוי הכשר מצוה ולא דחי. אך הר"י מיגאש סובר דלא הוי מצוה.

ואפשר לומר בדרך אחרת, שאמנם פליגי האם הכשר מצוה אף הוא דוחה לאו, שהר"ן סובר שדוחה והר"י מיגאש סובר שלא. אלא, שהר"ן סובר כן רק כאשר ההכשר הוא קבוע, אך כאשר הוא באופן מקרי – מודה דלא דחי, ולכן לגבי שופר הנמצא בתוך הגל, שזהו מקרה שאינו קורה בדרך כלל – לא דחי, אך לעניין השבת אבידה – בכל אבידה יש את ה"הכשר" שצריך להרים אותה, ולכן ככה"ג גם ההכשר מצוה דוחה³.

וכן הבינו כמה אחרונים בדברי הר"ן, כדלהלן:

ביבמות (צ ע"א-ע"ב) איתא:

תניא: על מה הציץ מרצה? על הדם ועל הבשר ועל החלב, שנטמא בין בשוגג בין במזיד, בין באונס בין ברצון, בין ביחיד בין בצבור, ואמרי רבנן לא הורצה, וקא הדר מעייל חולין לעזרה! אמר רבי יוסי בר חנינא: מאי לא הורצה דקאמר?

² וז"ל: "פירוש, וחכמים עשו חזוק לדבריהם הכא כשל תורה דכיון דלא דחי מלאכה דאורייתא אף שבות דדבריהם לא ידחה, ודקא יהבינן טעמא משום דהוה ליה יום טוב עשה ולא תעשה קושטא דמלתא קאמר, ומיהו לא צריכינן להכי, דאפילו הוי יום טוב לא תעשה גרידא לא אתי מכשירי שופר ודחי לה דהא בעידנא דקא מעקר לאו לא מקיים עשה.

³ וגבי רגבי אדמה שצריך לכתשם, ג"כ לא הוי הכשר הכרחי וקבוע, ומשו"ה לא דחי.

להתיר בשר באכילה, אבל בעלים נתכפרו בו. סוף סוף קמתעקרא אכילת בשר, וכתוב: "ואכלו אתם אשר כפר בהם" (שמות כט), מלמד, שהכהנים אוכלים ובעלים מתכפרים! א"ל: שב ואל תעשה שאני. אמר ליה: בעאי לאותובך ערל, הזאה, ואזמל, סדין בציצית, וכבשי עצרת, ושופר, ולולב, השתא דשנית לן: שב ואל תעשה לא מיעקר הוא, כולהו נמי שב ואל תעשה נינהו.

הגמ' אומרת שאין להטיל ציצית בסדין, שמא יתכסה בו בלילה, שאז פטור מציצית, וא"כ הוי כלאים שלא במקום מצוה. ודין זה נכלל בדברי הגמרא בתוך "שב ואל תעשה". והקשו התוס' שם (ד"ה כולהו נמי), מדוע הוי שוא"ת? וז"ל:

וא"ת, סדין בציצית היכי הוי שב ואל תעשה, דכי מכסה בטלית דבת חיובא היא ואין בו ציצית הרי עובר בידים!?

וחידשו:

וי"ל, דבשעת עיטוף אכתי לא מיחייב עד אחר שנתעטף, ד"כסותך" משמע שאתה מכוסה בה כבר, ו"אשר תכסה בה" אתא לדרשא אחרינא...⁴

אמנם מוסיפים התוס' להקשות, שהרי בברכות (יט ע"ב) איתא, דהמוצא כלאים בבגדו – פושטן ואפילו בשוק, דאין עצה ואין תבונה נגד ה'. ומדוע חשיב עובר באיסור, הרי כאשר מצא את הבגד על עצמו – הוא כבר מעוטף, ולפ"ד הגמ' ביבמות הוי שוא"ת? ומיישב ר"י, שכלאים שונים מציצית:

דשאני כלאים דעיקר האיסור בשעת לבישה, שלבש באיסור אבל כאן לא מתחייב עד אחר שנתעטף.

נמצא, שבציצית – שלב העיטוף הוי הכשר מצוה, מפני שבלא העיטוף לא היה יכול להיות מעוטף, ואילו בכלאים – העיטוף עצמו נאסר. וא"כ, מקשה השאגת אריה (סי' ל) קושיא עצומה על שיטת התוס', דהרי המקור לכך שעשה דוחה לא תעשה הוא ממילה בצרעת וכלאים בציצית (ביצה ח ועוד), ולפי דברי התוס', הרי בכלאים האיסור הוא בשעת העיטוף ואילו בציצית האיסור הוא בהמשך (כאשר הוא מעוטף כבר), וא"כ לא הוי בעידנא, ובכה"ג לא אמרינן דעשה דוחה לא תעשה, ואיך אפשר ללמוד מכאן דין זה?

ובשו"ת נודע ביהודה (מהדו"ת אה"ע סי' קמא) ובהגהות ברוך טעם על הפנ"י (ר"ה כב

⁴ בסוף הדיבור הקשו על הגדרה זו מלשון הברכה שתיקנו חז"ל: "ומיהו קשה, מדמברכינן 'להתעטף בציצית' משמע דבשעת העיטוף עביד מצוה, ומלשון 'להתעטף' מוכיחות נמי בה"ג דקיימא לן בציצית דחובת גברא הוא".

ע"ב) תירצו קושיא זו ע"פ דברי הר"ן הנ"ל. הם תפסו בדברי הר"ן כפי ההבנה שגם הכשר מצוה נחשב חלק מהמצוה, ואף הוא דוחה את המצוה (ורק הכשר מקרי אינו דוחה), וממילא, בציצית – העיטוף הוא הכשר קבוע ומוכרח, וגם הכשר כזה נחשב בעידנא. וכתב הנו"ב שנתעלם מדברי השאג"א דברי הר"ן. אך שוב כתב שראה בטו"א לחגיגה שהשאג"א כתב כן שם.

אך המנחת אשר (הנ"ל) דוחה את כל זה וכותב, שכוונת הר"ן גבי השבת אבידה היא אחרת, דודאי לא התכוון לומר שהכשר מצוה דוחה לאו, אלא כוונתו שהאיסוף אל תוך בית הוא ממש המצוה, ולא דמי כלל לעיטוף בציצית, שהוא ודאי הכשר גרידא.

ויש לציין, שבנו"ב של הוצאת מכון ירושלים הביאו בהערות בשם ספר זכרון יהונתן (דף קנד ע"ב), שכבר קדם והעיר הערה זו על דברי הנו"ב, שכוונת הר"ן אחרת.

המנח"א הבין שאף הגרע"א מיישב את קושיית המג"א על השל"ה באופן שכתב הנו"ב.

לדבריו, הגרע"א מחלק בין פיקוח הגל לצורך שופר לבין הוצאת חמץ לצורך ביעורו, שיש הבדל בין הכשר מצוה מקרי לבין הכשר מצוה קבוע. שופר הנמצא בתוך הגל הוא מקרה שאינו קורה בדרך כלל, והכשר מצוה כזה אינו דוחה לאו, ומשו"ה לא הוי בעידנא. אך בחמץ, בד"כ נמצא בבית ויש צורך להוציאו, ומשו"ה שרי ע"י גוי.

וממילא, דוחה המנח"א גם את דברי הגרע"א, שהרי הביאור בדעת הר"ן לפי דעתו הוא, דהכשר מצוה לעולם אינו דוחה. וכותב דלא דמי כלל וזה פשוט מאוד, ע"ש.

אך יש מקום להעיר, דהנה המנח"א הבין בדברי רע"א כפי שהצגנו זאת לעיל, שיש חילוק בסוגי הכשר מצוה, ושכך אחז בדעת הר"ן. אך הרואה בדברי הגרע"א, יראה שאין כוונתו כך. וז"ל:

בפשוטו יש לומר, דלא הוי פיקוח הגל הכשר מצוה כלל, רק הכנה לקיום המצוה להשיג שופר, אבל הכא דנתנה לעכו"ם להוציא מביתו, כולה השבתה היא, אלא דלא נגמרה עדיין עד גמר ביעורו מהעולם...⁵

ונראה ברור בדבריו, שבהוצאת החמץ מביתו זה גופא הוי קיום המצוה, וממילא הוי בעידנא, ואכן הבין בדברי הר"ן כהבנת המנחת אשר, דלעולם הכשר מצוה אינו דוחה לאו, אך הכא דמי להשבת אבידה, שהטיפול בהבערת החמץ אף הוא נחשב כחלק מהמצוה עצמה (וכמו "ואספתו אל תוך ביתך").

⁵ לאפוקי מדעת הנתיב חיים דלעיל, הסובר שכבר נגמרה המצווה כשהוציאו, כי אינו יכול לאוכלו.

והנה בגופם של דברים יש לדון: אם מצוות תשבתו היא בקו"ע, באמת ייתכן שהוצאתו מביתו וההכנות להשבתה אינם נחשבים מצוה, אך לפי הצד דתשבתו היינו שיהיה מבווער מן העולם (ודנו בצדדים אלו באריכות בשיעור תשעה עשר) – ניתן לומר שכל עסק ההשבתה הוא חלק מהמצוה.

ואפשר להפליג ולומר, שזוהי גופא נקודת המחלוקת בין המג"א לגרע"א. המג"א טען דלא הוי בעידנא, משום דס"ל דתשבתו הוי בקו"ע, אך רע"א סובר שהמצוה היא שיהיה מבווער. וצ"ע.

אמנם לגר"א וייס הוקשה בביאור זה, שהרי בתוס' בחגיגה ובגיטין שם, גבי חציו עבד וחציו בן חורין, הקשו מדוע לא ישא בת חורין, דיבוא עשה דפו"ר⁶ וידחה ל"ת דלא יהיה קדש, ותירצו בתירוצא בתרא, דכי מיעקרא לאו לא מקיים עשה אלא בגמר ביאה דחזיא להתעבר, וא"כ מבואר דעד גמר הביאה לא הוי חלק מגוף המצוה.

והנה, בתירוצא קמא יישבו התוס', דהכא אפשר לקיים שניהם על ידי כפייה. וצ"ב במה פליגי. אפשר לומר בשני אופנים: או שנחלקו האם הכשר מצוה דוחה או לא, או שנחלקו האם תחילת הביאה נחשבת מצוה ממש. ואלו ממש שתי ההבנות בדברי הר"ן.

וא"כ יש מקום לסברת האחרונים הנ"ל, הנו"ב והשאג"א ועוד, וייתכן שאף זהו הביאור בדברי הר"ן, שהרי מצאנו סמך לזה בדברי התוס'.

וממילא ניתן לחזור ולהבין את דברי הגרע"א כפי שתפס הגר"א וייס, שכוונתו כהנו"ב דהכשר מצוה קבוע דחי לא תעשה, ולק"מ, שהרי כבר מצאנו כן בדברי רבותינו הראשונים. אך עכ"פ מלשונו של רע"א משמע שכוונתו אחרת, שהוצאת החמץ מביתו היא חלק מגוף המצוה.

מימרא נוספת של רב יהודה אמר רב, עוסקת בחמץ של נכרי, ומדובר שמוצא חמץ בערב יו"ט:

ואמר רב יהודה אמר רב: חמצו של נכרי – עושה לו מחיצה עשרה טפחים משום היכר, ואם של הקדש הוא – אינו צריך. מאי טעמא – מיכדל בדילי אינשי מיניה.

יש להבחין, שבמימרא הראשונה רב לא דיבר על חמץ של הקדש, אלא רק על המוצא

⁶ ובחגיגה שם כתבו "עשה דלשבת יצרה".

חמץ ביו"ט, שכופה עליו את הכלי, ובא רבא ואמר "אם של הקדש הוא – אינו צריך". ואילו במימרא השנייה, רב עצמו מסייג ואומר, שבחמץ של הקדש אינו צריך לעשות מחיצה.

וכבר העירו בזה האחרונים – הצל"ח בסוגיין והאור שמח פ"ג מהל' חמץ ומצה ה"ח. הצל"ח מוסיף דלכאורה קל וחומר הוא, אם א"צ אפילו לכפות כלי על חמץ של הקדש שנמצא ביו"ט, שזו מלאכה קלה – כ"ש דא"צ לעשות לו מחיצה בעיו"ט. וא"כ היה לו לרב לומר זאת גבי המוצא חמץ ביו"ט, ונלמד ק"ו למקרה השני.

וכותב הצל"ח דאין ק"ו זה מוכרח, ואדרבה, ייתכן דדווקא ביו"ט עצמו סמכו על סברת מיבדל בדילי אינשי מיניה, משום שיש איסור טלטול מוקצה ביו"ט, אך בעיו"ט שהוא יום חול – ייתכן שלא נסמוך על סברא זו, וא"כ הק"ו הוא הפוך: רבא בחר לומר את החילוק דווקא גבי המוצא חמץ בעיו"ט, דאפילו ביום חול שיש אפשרות לעשות מחיצה בשופי – אם הקדש הוא אינו צריך, וכ"ש כשמוצא ביו"ט עצמו.

אך לפי סברא זו אכתי לא מובן מדוע רבא נצרך לומר גבי כפיית כלי דבהקדש אינו צריך, הרי לפי דברי הצל"ח קל וחומר הוא, ונלמד זאת מדברי רב גבי המוצא בעיו"ט שא"צ לעשות מחיצה. ובגוף סברת הצל"ח, לכאורה י"ל להיפך, שהרי כפיית כלי היא שמירה זמנית וארעית, כמדויק בדברי רש"י, ואם אין חשש שיבוא ויאכלנו ואין צורך אפילו בשמירה ארעית כזו – ממילא א"צ לעשות לו מחיצה אף בעיו"ט, דאין כלל חשש שיאכלנו.

וכדי לבאר יש להקדים.

הרמב"ם (שם) כותב:

והיב לבערו בכל עת שימצאנו, ואם מצאו ביום טוב כופה עליו כלי עד לערב ומבערו, ואם של הקדש הוא אינו צריך לכפות עליו כלי, שהכל פורשין ממנו.

כידוע, דברי הרמב"ם בד"כ מאד מדודים, ויש לדקדק בכל מילה ואות בדבריו. יש לשאול: מדוע הוסיף הרמב"ם "כופה עליו כלי עד לערב ומבערו", הרי דין פשוט הוא שכפיית הכלי היא עד הערב, משום שביו"ט עצמו אינו יכול לבער.

וגם בלשון השו"ע (סי' תמו סע"א): "ואם הוא יו"ט יכפה עליו כלי עד הלילה ואז יבערו" – וכי יעלה על דעתנו שלא יבערנו במוצאי יו"ט, כאשר ביכולתו לעשות כן?

ואף אם נדחוק ונאמר שכתבו כן כדי שיהיה ברור יותר וכדו', בדברי רבינו מנוח על הרמב"ם שם, ודאי שיש להקשות, שכתב: "וכי מצרכינן לבערו, דוקא בשלא ביטלו,

אבל אם ביטלו, דיו שיוציאנו מביתו ויזרקנו לפרשת דרכים... – לדעת רבינו מנוח, הרמב"ם דיבר במקרה שלא ביטלו, שרק אז חייב לשורפו לערב, אך אם ביטלו – יזרקנו מביתו מבלי לשורפו. והדבר תמוה, שהרי כאשר מוצא בחוה"מ ודאי שישורפנו אע"פ שביטלו, שהרי יש חשש שמא יאכלנו, ויש מצוה לבערו, וא"כ מדוע כאשר מוצא ביו"ט דינו קל יותר?

לכאורה, רבינו מנוח נתן לאותו חמץ דין של חמץ קודם חובת הביעור, שכן כתב במשנה ברורה (סי' תמה סקי"ח) בשם האחרונים, דקודם חובת הביעור יכול אדם לזרוק את החמץ בדרכים ושוב אין עליו חובת ביעור⁷, דלא כהשו"ע שם, עיי"ש. אך עכ"פ כאן מיירי כשמוצא בפסח – ומהיכי תיתי שיפטר מלבערו?

ויש מקום לומר, שחובת כפיית הכלי אינה הרחקה בעלמא, אלא שחז"ל תיקנו תקנה של צורת ביעור חמץ המיוחדת לאדם שמוצא חמץ ביו"ט. כאשר כופה את הכלי, אינו רק נזהר ונשמר מאכילת החמץ, אלא מקיים בכך מצוות ביעור חמץ ביו"ט.

ומעתה מובנים דברי הרמב"ם והשו"ע "עד לערב" (או "עד הלילה"), דלולי זה הו"א שכיוון שכבר נתקיים בחמץ זה דין ביעור, שמא למוצאי יו"ט לא יהיה זקוק לבערו כלל (כפי שאכן סובר רבינו מנוח היכא דביטלו), וסגי לזרקו לפרשת דרכים, דהו"א שרק כאשר מצא בחוה"מ תיקנו צורת ביעור של שריפה או השלכה לים וכדו', אך כשמוצא ביו"ט, ותיקנו דין ביעור ע"י כפיית כלי, סגי בהכי. ע"כ כתב הרמב"ם "עד לערב", דאמנם ביו"ט זהו ביעורו, אך כאשר יצא יו"ט – דין הביעור אינו נמשך, וחזר הדין כמו שאר חמץ בחוה"מ, דבעינן לבערו מן העולם ממש.

אך רבינו מנוח סבר, דהיינו דווקא כאשר לא ביטלו, אך אם ביטלו – זהו ביעורו ממש, אף אם יצא יו"ט, וממילא יזרקנו לפרשת דרכים⁸.

ונראה לבסס הבנה זו במהותה של כפיית הכלי, שהיא בעצם ביעור חמץ מיוחד ליו"ט.

כתב הרמב"ם:

מי ששכח או הזיד ולא בדק בליל ארבעה עשר בודק בארבעה עשר בשחרית, לא בדק בשחרית בודק בשעת הביעור, לא בדק בשעת הביעור בודק בתוך החג...

והנה, התוס' (י' ע"ב ד"ה ואם, מנחות סז ע"ב ובשעת) כתבו, שהחיוב לבדוק בתוך המועד

⁷ אמנם לגבי פח אשפה יש לדון, משום דאינו מקום הפקר.

⁸ והשו"ע ודאי פליג ע"ז, דאף היכא דביטלו מחויב לבערו משיגיע הלילה.

הוא מתחילת שעה שישית ועד סוף הפסח. ודייק הרב מגן אברהם (סי' תלה סק"א), דאפילו ביו"ט עצמו בודק, ואף על פי שביטל גזרינן דלמא אתי למיכל מיניה, ואם ימצא ביו"ט יכפה עליו כלי. וכ"כ הט"ז, והביאם המשנ"ב (שם סק"ג), ודלא כב"ח.

ונראה מלשון הרמב"ם דאף הוא סובר שביו"ט עצמו יש מצוות בדיקת חמץ.

ובהלכה ו' כתב הרמב"ם לעניין הברכה:

כשבודק החמץ בלילי ארבעה עשר או ביום ארבעה עשר או בתוך הרגל – מברך קודם שיתחיל לבדוק "ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על ביעור חמץ"...

ומוכח, שמברך על ביעור חמץ אף כאשר בודק ביו"ט עצמו, שהרי "בתוך הרגל" להרמב"ם הוא אף ביו"ט, כדעת התוס'. והרי, כאשר מוצא ביו"ט כופה עליו כלי, ואם מברך ע"ז "על ביעור חמץ", מוכח שכפיית הכלי היא גופא ביעור החמץ, שחז"ל תיקנו שכיוון שאין ביו"ט אפשרות של ביעור בשריפה וכדו' – זוהי צורת הביעור.

וכעין זה מצינו בחמץ שנפלה עליו מפולת, דהרי הוא כמבוער, משום שא"א להגיע אליו. ולכן גם כאן כפיית הכלי היא כביעורו של החמץ.

הוכחה נוספת: לעניין ערב פסח שחל בשבת, כתב הרמב"ם (פ"ג ה"ג):

חל ארבעה עשר להיות בשבת - בודקין את החמץ בלילי ערב שבת שהוא ליל שלשה עשר, ומניח מן החמץ כדי לאכול ממנו עד ארבע שעות ביום השבת, ומניחו במקום מוצנע והשאר מבערו מלפני השבת, ואם נשאר מן החמץ ביום השבת אחר ארבע שעות - מבטלו וכופה עליו כלי עד מוצאי יום טוב הראשון, ומבערו.

וכך פסק השו"ע (סי' תמד סע"ה), ועי' במשנ"ב (סקכ"א) דמותר לטלטלו ולהשליכו לבית הכסא.

ובגמ' לקמן (מט ע"א) איתא:

תניא, רבי אליעזר בר צדוק אומר: פעם אחת שבת אבא ביבנה, וחל ארבעה עשר להיות בשבת, ובא זונין ממונה של רבן גמליאל, ואמר: הגיע עת לבער את החמץ. והלכתי אחר אבא, וביערנו את החמץ.

ולפי דברי הרמב"ם יש להקשות, כיצד ביערו את החמץ, הרי יש לכפות עליו כלי?

ומקורה של הברייתא הזו היא בתוספתא, ובמנחת ביכורים ובמנחת יצחק על אתר

פירשו, דמש"כ "וביערנו את החמץ" היינו "אכלנו". אך הדבר תמוה, דלא משמע כן, דהולל"מ להדיא "אכלנו".

אך להנ"ל, כפיית הכלי עצמה היא הביעור, והיינו כדברי הרמב"ם.

וראיה אחרונה, ממש"כ התוס' בשמעתין, שהקשו היאך כופה עליו את הכלי, הא איכא למ"ד בפ' כירה (שבת מג ע"א) דאין כלי ניטל אלא לדבר הניטל?⁹

והקשה בקובץ שיעורים, דלכאורה היה אפשר לתרץ באופ"א, דטילטול הכלי אינו לצורך החמץ, אלא לצורך האדם, להישמר מחשש תקלה, ואדם נחשב "דבר הניטל".

והיה אפשר לומר שבכל טלטול מוקצה כן הוא, ויש להוכיח מדא"ר רבי יצחק נותנין כלי תחת הדלף, דודאי אינו בשביל המים אלא לצורך בני הבית, שהמים לא יטנפו את הבית. וכ"כ המשנ"ב סי' שכח דמותר לכסות צואה בשביל שלא ייטנפו בו התינוקות. וה"נ דכוותה.

אך גם לולי זה י"ל לפי משנ"ת, דחכמים תיקנו דין ביעור מיוחד ליו"ט, שיקפה עליו את הכלי, וממילא קושיית התוס' במקומה עומדת, שטלטול הכלי הוא לצורך החמץ, שהרי זו היא דרך ביעורו.

ויש נ"מ: אם בבית דר אדם שאסור לו לאכול חמץ מטעמי בריאות, כגון חולה "צליאק", ורק הוא בבית, ומוצא חמץ ביו"ט – מצד שמירה וזהירות לא יצטרך לכפות כלי, שהרי במשך כל השנה הוא נמנע ובדיל מיניה, אך לפי המבואר שיש כאן חובת ביעור – יהיה מחויב לכפות כלי.

לגבי עשיית מחיצה, כתב הרמב"ם (פ"ד ה"ב):

הא למדת שחמץ של ישראל אם הניחו ברשותו אפילו טמון ואפילו בעיר אחרת ואפילו מופקד ביד גוים הרי זה עובר משום לא יראה ולא ימצא, וחמץ של הקדש או של גוי שהיה אצל ישראל אפילו היה עמו בבית הרי זה מותר מפני שאינו שלו, ואפילו היה של גר תושב שיד ישראל שולטת עליו אין כופין אותו להוציא החמץ מרשותו בפסח, אבל צריך לעשות מחיצה גבוהה עשרה טפחים בפני חמצו של גוי שמא יבוא להסתפק ממנו, אבל של הקדש אינו צריך מפני שהכל פורשין מן ההקדש כדי שלא יבואו לידי מעילה.

והביא הרב המגיד על אתר:

⁹ ויישבו התוס' בשני אופנים: "איכא לאוקמי בצריך למקומו. אי נמי, הכא שרי משום דילמא אתי למיכליה".

אבל צריך לעשות מחיצה וכו'. שם "אמר רב חמצו של עכו"ם עושה לו מחיצה עשרה", ומדברי רבינו דבשלא קבל עליו אחריות הוא, וכן פירש"י ז"ל... אבל בעל העטור והרמב"ן ז"ל וקצת מן האחרונים מפרשים דבלא קבל עליו אחריות לא בעינן מחיצה עשרה אלא מפנהו לכל מקום כדי שלא יכשל בו ובקבל עליו אחריות די בייחד בית ובמחיצה עשרה דכיון דייחד לו בית לאו ברשותו הוא אף על גב דקביל עליה אחריות. זהו דעתם ז"ל.

וכדעת הרמב"ן ובעל העיטור הביא אף הר"ן (ב ע"ב, ד"ה חמצו של נכרי) בשם "אחרים": "ואחרים פירשו דעושה לו מחיצה עשרה וסגי בהכי אף על גב דקביל עליה אחריות שכיון שייחד ליה מקום תו לא מיקרי גבולך". וכ"כ המאירי בסוגיין להדיא, דעשיית מחיצה היא כייחוד בית: "ויש מפרשים בשמועה זו שאף בשל גוי אין צריך מחיצה עשרה וזו לא נאמרה אלא בקבלת אחריות ובא ללמד שעשיית מחיצה כייחוד בית שכל שמויחד לו בית או עושה מחיצה עשרה אין זה גבולך".

לפי זה יש מקום לומר, שעשיית מחיצה אינה בגדר הרחקה ושמירה שמא יאכלנו, אלא היא מעין הוצאת החמץ מביתו, כאילו ייחד לו בית.

ומעתה יש ליישב את הקושיא בה פתחנו, מה בא רבא להוסיף על דברי רב. במימרא השנייה אמר רב, שלא נאמרה תקנת ביעור גבי חמץ של הקדש ("שלא יהיה בגבולך"), משום דבחמץ של הקדש אינו עובר בב"י וב"י. אמנם, תקנה של שמירה וזהירות כדי שלא ייכשל בו – ייתכן שיש אף בשל הקדש, על כן בא רבא ואומר דאף כפיית כלי ביו"ט אינה מצד שמירה, אלא מתקנת ביעור חמץ כמשנ"ת, ומשו"ה לא בעינן אף לכפות כלי על חמץ של הקדש.

אמנם בדברי רש"י ק"ק לומר כן, שהרי כתב להדיא שחובת כפיית הכלי היא לשמירה ולהרחקה.

ואף מלשון הגמ' צ"ע, שבשתי המימרות הטעם בהקדש הוא "מיבדל בדילי אינשי מיניה". ואכן הפר"ח כותב שבמימרא השנייה אין לגרוס טעם זה, אך לפי דבריו נופלת כל קושיית האחרונים דלעיל, שהרי שתי המימרות הן עניינים שונים וממילא אין להקשות על דברי רבא. ועכ"פ כנראה הם סברו שיש לגרוס כן בשתי המימרות ולכן הקשו, אלא דלפ"ז שוב יקשה כנ"ל דלפי מה שנתבאר אין כאן עניין של הרחקה אלא צורת ביעור. וצ"ע.